

Nikola Plíšková, Re prezentace spiritismu v českých odborných diskusích konce 19. a počátku 20. století, FHS UK – Antropologická studia, 2024, 109 stran

Předkládaná diplomní práce přináší velmi zajímavý vhled do dějin české vědy konce 19. a počátku 20. století, a to prizmatem tehdejší kritické diskuse o spiritismu, konkrétně pak o možnosti existence duchů a komunikaci s nimi, o médiích, mediumitě a tzv. mediálních jevech. Původně se diplomantka chtěla zabývat celou tehdejší diskusí o spiritismu, ta se však nakonec ukázala být tak rozsáhlá, že bylo nutné se zaměřit „jen“ na jeho kritiku z vědeckých pozic. I tak byl celý výzkum velmi náročný a jeho výsledkem je diplomová práce s neobvykle širokým záběrem a rozsahem.

Práce je velmi kvalitní a vyniká řadou pozitiv. Jednou z jejích silných stránek je heuristika, protože autorka vychází z obsáhlého pramenného materiálu (knižních a časopiseckých polemik), který nebyl ve starším bádání dostatečně reflektován. Práce má dále logickou a promyšlenou strukturu. V úvodní části autorka přesvědčivě představuje teorii reprezentace podle klasické studie Stuarta Halla. Pozadí její analýzy je pak foucaultovské v tom smyslu, že zkoumá mocenské valence expertního vědění o spiritismu a jejich vliv na produkci různých stereotypů a společenských nerovností. Expertní vědění mělo být nástrojem ke kontrole spiritismu jako společensky nebezpečného jevu, bylo tudíž nutné spiritismus začlenit do tehdejšího systému vědění. Diskuse o mediálních jevech také vypovídají mnoho o tehdejší pojetí vědeckosti a nároku moderní vědy vypovídat „pravdu“ o fyzickém světě a jeho zákonitostech.

Úvodní kapitoly ukazují, že se diplomantka výborně orientuje ve starším bádání o spiritismu, a na tomto základě pregnantně zformulovala své badatelské otázky. Bez ohledu na to, jak komplexně spiritismus prostupoval českou společnost v období od konce 19. století, dokázala tento jev pěkně shrnout v kontextových kapitolách. Reflektuje také dobovou terminologii spojenou se spiritismem. V duchu tehdejší diskuse představuje spiritismus jako nauku kritizovanou ve vztahu ke třem nejčastěji skloňovaným myšlenkovým proudům, totiž hypnotismu, okultismu a metapsychologii (experimentální výzkum okultních jevů).

Velmi solidně je zpracována šestá kapitola věnovaná kritice spiritismu a strategiím, pomocí nichž přírodovědci demaskovali jeho „pravou“ povahu a snažili se čtenáře přesvědčit o jeho společenské závadnosti. Diplomantka ukazuje, jak uvažovali o tom, proč se spiritismus šíří a kdo se jím nechává oslovit, a jak napadali kolegy, kteří se nechali spiritistickým učením „ošálit“. Skutečně přínosná je pak část týkající se kritiky mediumity a negativních reprezentací spiritistických seancí, jejich účastníků a především samotných médií. Přírodovědci věnovali rozsáhlou pozornost tomu, jaký je vlastně původ mediálních jevů. Cílili jak na teoretické předpoklady spiritismu, tak na jeho praktickou realizaci a morálku jeho přívrženců.

Jako kontrastní fólie ke spiritismu se uplatnily diskursy modernizace a modernity. Přírodovědci odmítali považovat spiritismus za vědeckou či filosofickou nauku, nešlo však ani o „víru“ v pravém smyslu slova. Konceptualizovali ho jako „pověru“ a popisovali ho pomocí odkazů např. k „temnému středověku“ a jeho „pověrám“. Při kritice dále užívali odkazy na medicínu („duševní epidemie“) a zapojovali do ní také prvky antropologického diskursu, např. odkazy k „primitivním“ kulturám a jejich praktikám.

Příčiny šíření spiritismu spojovali s celkovou společenskou dekadencí, dále s vlivem první světové války a vzestupem inklinace k psychickým nemocem. Nebezpečnost tohoto

jevu měla spočívat mimo jiné v tom, že měl poškozovat výtobytky moderní civilizace, včetně samotné vědy. Podle některých starších kritiků ohrožoval také křesťanské náboženství a konzervativní společenský status quo. Nebezpečím pak mělo být i to, že spiritismus odtrhoval své přívržence od zájmu o kolektivní blaho; podle autorů jako Jan Hraše měl mít dokonce eugenické dopady na duševní a výkonnostní kvalitu české populace (tedy obzvláště českých žen a matek).

Jako „medijní“ pak byla označována široká škála jevů zahrnující např. telepatii, telekinezi, levitaci a materializaci předmětů údajně způsobenou médii, ale pak také konkrétní projevy známé ze seancí, jako klepání stolku, promluvy ducha skrze medium či mediální psaní. Přírodovědci se soustředili na diskreditaci těchto jevů jakožto podvodů. Nemalou pozornost však věnovali i mediálním jevům, které byly vnímány publikem jako pravé a potřebovaly vědecké vysvětlení. Jejich původ spojovali s psychickou abnormitou médií, např. s jejich schopností autosugesce a různými projevy nevědomí, včetně automatických činností (automatismů), které na účastníky seancí mohli působit až nadpřirozeným dojmem.

Diplomantka výborně ukazuje, že v popisech motivací, chování a vzhledu médií se uplatnily především genderové stereotypy, protože mediumita byla primárně spojována s femininitou; ženy měly mít biologicky danou afinitu k změněným stavům mysli či přímo k hysterii. Je příznačné, že genderově konotovaný koncept hysterie psychiatři chápali neohraničeně, což byla strategie umožňující širokou stigmatizaci médií a účastníků seancí. Jak si diplomantka správně povšimla, koncept hysterie se používal jako univerzální výkladový rámec pro zařazení člověka do skupiny „abnormních“ či „méněcenných“ a mohl zahrnovat celou škálu projevů. Podobně pak psychiatři a psychologové nakládali i s dalšími odbornými koncepty, jako např. blouznění, psychóza, schizofrenie, autismus či „pouhá“ abnormálnost. Náchylnost k propuknutí spiritistických psychóz se pak implicitně spojovala s hormonální nerovnováhou v různých životních fázích (puberta, klimakterium). Kritici rovněž užívali podobné strategie při popisech vzhledu a chování médií. Zdůrazňovala se teatralita, nekontrovaná touha po pozornosti, zlišťnost, nestoudné chování z hlediska ženské sexuální morálky. Uplatnily se také stereotypy odkazující k sociální diferencii. Spiritismus měl být údajně atraktivní pro široké masy, především lidi s nižším vzděláním a nižším sociálním statutem, kteří se snadno nechali zmanipulovat. Kritika také cílila na „psychicky nemocné“, u nichž se předpokládalo, že spiritismus mohl jejich stav zapříčinit nebo významně zhoršit.

Při četbě mě napadlo několik směrů, kam by šlo výzkum dál rozvinout (třeba právě v rámci disertačního projektu). Z vytýčených badatelských otázek zůstala trochu stranou vlastně jen jediná, totiž ta týkající se rétorických strategií a jazykových prostředků, jejichž pomocí byli dehonestováni zastánci spiritismu. Jaký jazyk se tedy v polemice s nimi používal?

Nejostřejší kritika se obracela vůči médiím a mediálním jevům, ale pozornost by možná zaslužili i pořadatelé seancí. Jak byli v textech o spiritismu reprezentováni oni?

Dále jsem si povšimla, že se zbytku expertní skupiny poněkud vymyká psychiatřička Marie Špringlová, která se na tématu spiritismu profesně etablovala. To je výborný základ pro srovnání s pracemi jejích mužských kolegů. Používala vzhledem k genderovaným očekáváním, která se na její osobu kladla, odlišné argumentační strategie? Mohla si vůbec dovolit útok mimo argumentační mainstream? Jak vystupovala jako expertka? Performovala ve svých textech svou odbornou kvalifikaci a expertizu odlišným způsobem?

Mediumita se měla obecně víc vyskytovat u žen, všichni kritici zde pracovali s dobovými stereotypy vrozené ženské emocionalitě a iracionalitě a jejího působení v domácí sféře. V této souvislosti mne při četbě napadlo, zda byla mediumita v dobových diskusích také vázána na sexuální aktivitu, resp. její absenci. Za rozpracování by také stály vazby celé diskuse k dobové psychoanalýze, protože kritici v některých případech pracovali s koncepty typu nevědomí.

Na závěr jen pár slov o jazykové stránce práce. Je napsána velmi pěkně, obsahuje naprosté minimum stylistických či gramatických chyb. Jedná se ovšem o komplikovaný a mírně archaizující styl, který je částečně snad i ovlivněn jazykem samotných pramenů. Na distinkci mezi jazykem pramenů a vlastním odborným stylem by bylo dobré do budoucna ještě trochu zapracovat.

Vzhledem k výše řečenému jednoznačně **doporučuji** práci k obhajobě a hodnotím ji známkou **výborně** (1). Bylo by skvělé, aby část práce vyšla tiskem formou časopisecké studie; další detaily domluvím s diplomantkou osobně.

Praha 17. 8. 2024

Lucie Storchová